

ARQUIVOS DE AUTOR: O LEGADO VALLE-INCLÁN/ALSINA: MANUSCRITOS E IMPRESOS

Margarita Santos Zas

Directora da CÁTEDRA VALLE-INCLÁN da USC

Os manuscritos de autor pasaron de ser obxecto de ocultación a obxecto de culto, fetiche e mito e, para quen se dedica ao estudo da obra dun escritor, un auténtico tesouro.

¿Por que os arquivos privados de escritores son tan valorados, estaranse a preguntar, se raras veces conteñen unha obra que supere as xa publicadas?

Hai case 75 anos o escritor austríaco, Stefan Zweig (1881-1942), respondía a esta pregunta, ao tratar de explicar a un auditorio de 1.500 persoas, que se amoreaban nun teatro de Bos Aires para poder escoitar o seu relatorio “O misterio da creación artística” (cousas veredes!). Con ese título está hoxe recollida nun libriño aquela conferencia, que me vou tomar a liberdade de parafrasear para tentar expor aos potenciais lectores deste blog por que os manuscritos de Valle-Inclán, que hoxe custodia a USC, son para ela un orgullo, e para o Grupo de Investigación / CÁTEDRA VALLE-INCLÁN desta Universidade, un *luxazo* dispor en exclusiva deste fondo.

Dicía Zweig que toda creación ten que materializarse para que a comprendamos: un cadro ha quedar pintado sobre un soporte, unha poesía debe ser escrita sobre o papel real [ou virtual], unha escultura ten que ser modelada en pedra, bronce, ferro... A inspiración dun artista ten que plasmarse en formas tanxibles. E é aquí onde os que non somos artistas podemos achegarnos ao proceso da creación artística, pois é precisamente ese momento breve da transición da idea artística á realización artística, o instante que ás veces podemos observar. Aí ábrenos unha físgoa para o estudo do artista e da mesma maneira que as impresións dixitais do criminal ofrecen á policía posibilidades para reconstruír o crime, así achamos a posibilidade de descubrir algo do segredo do artista mediante as pegadas que deixa ao realizar a súa tarefa. Estas pegadas son os seus traballos previos: por exemplo, os primeiros bosquejos que o pintor fai dos seus cadros; os manuscritos, os borradores do poeta ou do músico. Este é o fío de Ariadna que nos permite atopar o noso camiño de regreso á orixe nese labirinto misterioso. E por fortuna atopamos tales documentos nos nosos artistas máis grandes. Un cadro tan impresionante como *O Guernica* resulta para nós máis fascinante cando temos visto os seus bosquejos, debuxos, esbozos, cando comprendemos por que Picasso rexeitou isto e destacou esta figura ou escureceu outra. Neste caso non só estamos ante a obra concluída senón que participamos do segredo da súa creación, compartimos algo das horas, dos pensamentos e visións do artista e en lugar de gozar exclusivamente, participamos do tormento e a dita do xenio.

E neste punto asáltannos varias dúbidas ¿non é atrevido tentar “coarse” no obradoiro pechado do artista? ¿Non sería mellor -pregúntanse algúns- destruír os seus ensaios e mostrar só a obra acabada? ¿Non sería preferible esquecer que esas obras inmortais foron feitas por homes mortais con métodos humanos? ¿Non deberíamos esquecer que eses escritores, músicos ou pintores foron homes con defectos, pequenas vaidades, debilidades, dúbidas, mezquindades, e situármonos ante as súas obras como

ante unha paisaxe marabillosa? ¿Non botamos a perder o goce extremo e supremo cando lembramos unha e outra vez que esas obras non son froito da inspiración divina senón da vontade humana e que ás veces viñeron ao mundo no medio da máis tremenda desesperación? (Zweig, 26 e 42)

Valle-Inclán dános a resposta, porque soubo ver con lucidez a importancia destes materiais “de refugallo” que nos ofrecen as pegadas da creación dun autor, e puxo en boca dun dos seus personaxes máis emblemáticos a súa importancia e o interese de coñecer ese proceso. Para mostrar esa conciencia de creador non temos máis que recorrer a unha reflexión, á que acudín máis dunha vez, que o escritor pon en boca do Marqués de Bradomín. O vello don Juan dille a Rubén Darío na escena XIV de *Luces de Bohemia*:

Querido Rubén, los versos debieran publicarse con todo su proceso, desde lo que usted llama monstruo hasta la manera definitiva. Tendrían entonces un valor como las pruebas de aguafuerte.

Aquí está expresada de forma inequívoca a importancia que Valle confire ao proceso de escritura en todas as súas fases, anticipándose ao valor que a crítica hoxe outorga aos manuscritos literarios contemporáneos. Non foi don Ramón o único que comprendeu o interese destes materiais, outros escritores foron tamén conscientes da súa importancia e nalgúns casos por vontade expresa do artista, os seus arquivos incorporáronse -baixo diferentes modos de cesión- a bibliotecas, fundacións ou centros de investigación que se ocupan da súa custodia, conservación, estudo e difusión.

Deste xeito, o que fai non moito máis dunha centuria ocultábase a ollos alleos, porque constituía precisamente o obradoiro dun escritor, é dicir, contiña os seus bosquejos, esbozos, borradores, esquemas... *as probas de aguafuerte*, todos aqueles materiais, en diferentes estados redaccionais, que mostraban os tanteos, dúbidas, rectificacións ou reescrituras realizadas polo autor, e, por tanto, interpretábanse como as debilidades do xenio, que parecía con iso perder a súa categoría de tal ou, o que é o mesmo, atentaban contra a concepción romántica da creación literaria, asociada ao concepto de inspiración.

A realidade é moi outra: un autor que non se desfai dos materiais previos á obra concluída, indica que aqueles seguen tendo para el algún valor ou interese: ¿para reutilizalos? ¿para completar nalgún momento o que deixou inconcluso? Quen sabe! O caso é que mesmo quen expresou o seu desexo de desfacerse dos seus materiais de traballo -Kafka é un exemplo ben coñecido- encargou a outros a súa destrución ¿por que? A resposta non é unívoca, pero o que me importa salienta é que aqueles documentos sobreviviron -felizmente- ao seu autor.

É neste punto cando desenvolven un fundamental papel os testamenteiros ou herdeiros dun artista e hai quen é plenamente consciente do tesouro que lle tocou salvagardar e faino co maior celo, e hai quen -no extremo oposto- dispérsao e convertee en moeda de cambio.

Paradigmático do primeiro tipo descrito e, consecuentemente, merecedor do eloxio sen reservas foron os herdeiros Valle-Inclán/ Alsina, e beneficiaria da súa actitude modélica a Universidade compostelá e, en concreto, a *CÁTEDRA VALLE-INCLÁN*.

O 11 de decembro de 2007 a USC asinaba un Convenio cos Herdeiros Valle-Inclán / Alsina, en virtude do cal se daba acceso á *CÁTEDRA VALLE-INCLÁN* da devandita Universidade aos fondos manuscritos do escritor en soporte dixital para o seu estudo e posterior publicación en edicións facsimilares na colección BIBLIOTECA DA CÁTEDRA VALLE-INCLÁN.

Este acordo, que impulsou entón Dª Mercedes Alsina Gómez Ulla, a quen non podo menos de lembrar con emocionada gratitude, fíxose público o 28 de febreiro de 2008, nun acto presidido polo Reitor da universidade compostelá, entón Prof. Senén Barro. Naquel acto o neto de don Ramón, Javier del Valle-Inclán Alsina, resumiu a historia e avatares do arquivo familiar, cuxa orixe remontou a mediados do século XVIII, en que Pablo del Valle, procedente de Asturias, aséntase en Galicia e contrae matrimonio con Mª Antonia de Inclán. Desde entón o arquivo transmitiuse ao longo da cadea familiar até chegar aos seus actuais herdeiros, a través de Ramón del Valle Bermúdez, do que o seu biznieto destacou a súa vontade expresa de legar e incrementar este patrimonio familiar, que herdou na súa maior parte Ramón del Valle-Inclán, que, á súa vez, enriqueceuno con nova documentación xenealóxica, a súa biblioteca persoal e manuscritos propios e alleos. Este legado, despois de ser expoliado na Guerra Civil española sen saber con certeza as súas consecuencias, pasou, tras a morte de Josefina Blanco, a Carlos del Valle-Inclán Blanco, custodio de todo este arquivo, que pacientemente ampliou e preservou da súa dispersión -tal foi o seu propósito- durante toda a súa vida. A súa viúva, Mercedes Alsina Gómez Ulla, e os seus sucesores, seguindo a mesma pauta, confiaron á *Cátedra/Grupo de Investigación Valle-Inclán* a tarefa de sacar á luz os manuscritos do escritor. A eles reiterámoslles o noso sincero agradecemento.

Debo engadir que até o 20 de novembro de 2009 dispuxemos do fondo manuscrito exclusivamente en soporte dixital, sendo este un medio que, aínda que nos permitiu avaliar a transcendencia dos textos conservados e abordar a súa lectura, presentaba notables dificultades á hora de transcribilos, estudalos e editalos. No entanto, esta dificultade viuse resolta ao rubricar un segundo Convenio cos Herdeiros Valle-Inclán/Alsina (maio de 2009), polo cal se procedía ao traspaso dos materiais orixinais á USC. A partir dese momento, Joaquín del Valle-Inclán, bo coñecedor da obra do seu avó, e eu mesma -lectora privilexiada- revisamos o inventario dos manuscritos e outros documentos, a fin de proceder ao seu depósito na nosa Universidade. O 20 de novembro, finalmente, levouse a cabo o seu traslado á USC. De modo que os manuscritos orixinais de Valle-Inclán están depositados na universidade compostelá, ao coidado de persoal especializado en fondo antigo e o seu acceso quedou restrinxido aos usos previstos nos mencionados convenios, baixo supervisión da dirección da *CÁTEDRA VALLE-INCLÁN* e a dirección da BUSC.

O lector estarse a preguntar ¿que contén este arquivo Valle-Inclán/Alsina? E con toda probabilidade ¿como se afronta a súa conservación, estudo e edición?

Non é a primeira vez que describo este excepcional Legado e en sucesivas ocasións fun engadindo, matizando e mesmo rectificando puntualmente a información previa, de maneira que, aínda que cada vez coñecemos mellor os seus contidos, sería ousado falar en termos definitivos do que gardan aqueles milleiros de páxinas.

Pois ben, na cita antes mencionada de *Luces de bohemia* chamábase a esas materiais *probas de augaforte*. E isto é exactamente o que contén este arquivo: os manuscritos de traballo, “materiais en ebulición”, defíneos con acerto Almuth Gresillon,

non só de obras literarias de Valle-Inclán editadas -primeiro elo da cadea xenética-, senón de textos -en distintas fases de redacción- totalmente descoñecidos até hoxe: vocabularios ou listas de palabras, cadernos de viaxe, notas documentais, esquemas, bosquejos, resumos, ensaios redaccionais varios, versións textuais sucesivas, copias autógrafas... de poemas, de pezas teatrais, contos, novelas, conferencias; pero tamén numerosas cartas que ofrecen perfís pouco coñecidos do escritor, ao mostralo como amigo, pai agarimoso e atento, escritor consciente dos seus recursos, home preocupado polas súas finanzas, xestor dos seus propios libros, faceta da que tamén resultan elocuentes as numerosas facturas e contas, que nos falan dos detalles da vida doméstica do escritor.

Trátase, en suma, do obradoiro do escritor: máis de 5000 páxinas escritas da súa propia man, así como os “traslados” que a súa esposa, Josefina Blanco, facía para a imprenta, pasando a limpo o borrador.

O Arquivo Valle-Inclán/Alsina contén, ademais, galeradas corrixidas por Don Ramón, edicións anotadas da súa propia man e algúns mecanoscritos teatrais orientados á representación escénica. A todo iso hai que engadir pequenos gravados e debuxos orixinais de artistas contemporáneos destinados ao deseño gráfico das súas obras -é ben sabido o empeño do escritor galego en supervisar até o menor detalle o seu orixinal deseño e ornamentación, como quedou patente na exposición da obra ilustrada do escritor, que exhibimos en Fonseca en 2009 (véxase un amplo mostrario desas ilustracións no Portal da CÁTEDRA VALLE-INCLÁN: <http://www.cervantesvirtual.com/bib/portal/catedravalleinclin/>).

Este Arquivo encerra as respostas a moitos dos interrogantes que a ausencia de materiais manuscritos de Valle-Inclán suscitaba, axuda a reconstruír a xénese das súas obras e a entender as súas complexas estratexias de escritura, pero presentan outras incógnitas, que debemos resolver, e obrígnanos a revisar numerosas cuestións xa estudadas. Estes materiais dannos a oportunidade de comprobar que Valle-Inclán documentábase, acudía a fontes históricas e tomaba meticulosas notas; permítenos así mesmo comprobar que preparaba as súas conferencias, elaboraba glosarios, anotaba as súas impresións de viaxe en pequenos cadernos...

Pero os autógrafos proporcionan ademais informacións diversas e complementarias das que se obteñen da súa lectura. Impórtanos o tipo de papel que usaba don Ramón: blocs de diversos tamaños, pequenos cadernos verticais ou apaisados, cuartillas con ou sen membrete (pénsese que Valle-Inclán viviu en diferentes direccións ou desempeñou diversos cargos e os seus papeis timbrados son a pegada deses cambios), follas soltas dobradas pola metade, de modo que as converte en catro paxiniñas. Utiliza papel branco, raiado ou cuadriculado, escribe en recto e verso, no que a miúdo realiza outras anotacións; reutiliza, así mesmo, sobres e facturas cuxo anverso en branco serve como espazo gráfico. Valle-Inclán usaba de forma habitual lapis negro ou pluma -que ás veces combinaba-, e con menor frecuencia recorría ao lapis vermello e/ou azul para numerar as páxinas no centro da plana, particularidade que está relacionada co costume do escritor de paxinar no ángulo superior esquerdo antes de empezar a escribir; de modo que, cando se ve obrigado, poñamos por caso, a reescribir unha páxina ou a intercalar novas entre dúas numeradas previamente, recorre a unha repaxinación consecutiva e faino no centro da plana con números de gran tamaño. Non esquezamos que era manco e que, por tanto, para escribir necesitaba apoiar o papel ou o caderno nunha superficie e que non podía suxeitalo máis que coa man coa que escribía,

que o facía con tinta e isto requiría tinteiro... A escritura, pola súa banda, non adoita presentar graves problemas de desciframiento, a condición de que se teña certa familiaridade coa súa grafía, ortografía e sistema de puntuación -bastante arbitrario, por certo-; non emprega nunca códigos secretos nin abreviaturas; e o uso que fai do espazo gráfico presenta anotacións nas estreitas marxes, signos localizadores, numerosísimas tachaduras, sobrescritos, infraescritos, reescritura de liñas, parágrafos ou páxinas completas... O que nos indica o afán de perfección e a constante procura de solucións artísticas satisfactorias. Lendo os manuscritos, vendo as súas múltiples tachaduras e a incansable reescritura compréndese perfectamente por que dicía Valle que sentía posuído por *a febre do estilo*.

Non obstante esta facilidade de lectura é enganosa: é verdade que lemos e comprendemos literalmente cada unidade redaccional, pero estas non están illadas senón que se integran en conxuntos de amplitude variable, que teñen sentido unitario e estes, á súa vez, dialogan entre si. Agora ben, os manuscritos non están datados, de modo que ordenalos coherentemente resulta tarefa ben difícil, e de feito na ordenación orixinal, empresa que afrontou Carlos del Valle-Inclán Blanco, faltan engarces entre as unidades que conforman un conxunto, o cal non significa necesariamente que se perderan, senón sinxelamente que poden estar desordenadas.

Que nos deparan estes milleiros de páxinas autógrafas? Raramente un escritor deixa entre os seus papeis unha obra de igual ou maior relevancia que as xa editadas, agás fose sorprendido por a morte mentres ultimaba unha obra ou estivese preparada para a imprenta. Non sendo así, nun arquivo de autor atopamos esbozos, esquemas, borradores en diversos estados de elaboración e mesmo textos completos ou en fase redaccional moi acabada de obras, que desembocaron en libros ou, pola contra, permaneceron inéditos, porque o escritor non tiña vontade de publicar. Así a alegría é maiúscula cando atopamos pasaxes de obras editadas, que nos revelan o proceso de escritura de textos tan emblemáticos como *Tirano Banderas*, no caso da narrativa, ou páxinas de textos dramáticos, con igual sentido paradigmático do que facer do escritor, como *Luces de Bohemia*, *La Rosa de Papel* ou *La Cabeza del Bautista*; pero tamén fragmentos de *La Lámpara Maravillosa* e textos poéticos coñecidos como o poema "Testamento", nunha nova versión.

No Legado Valle-Inclán / Alsina achamos exemplares dalgunhas edicións de obras valleinclanianas con correccións ou anotacións manuscritas, tal sucede con *Romance de Lobos* (1908) ou *Una tertulia de antaño* (1909), que no primeiro caso están relacionadas coa versión escénica da "comedia bárbara", asociada á vontade autorial de estreala; e no segundo caso remite ao proceso de reelaboración do texto e a súa posterior incorporación a *El Ruedo Ibérico*. Atopamos así mesmo galeradas, que nalgúns ocasións confirman a tendencia do escritor á reescritura dos seus textos ou reutilización de materiais para editalos baixo novos títulos.

Como ponte entre a obra editada e a inédita, serve o magnífico manuscrito de *La muerte bailando*, publicado íntegro na edición *Valle-Inclán inédito* (2008), que preparou Joaquín del Valle-Inclán. Esta edición reúne catro textos descoñecidos (ademais do citado, *Sevilla*, *Bradomín expone un juicio* e *La marquesa Carolina y Bradomín*), relacionados co proceso de escritura de *El Ruedo Ibérico*, e un rico mostrario do epistolario do escritor (ao redor de 150 cartas). Se estes textos recentemente editados os utilizamos como bisagra cos aínda rigorosamente inéditos, advertimos un amplo abano de apuntamentos e notas do escritor, esbozos, borradores en

diferentes fases de elaboración de títulos descoñecidos. Ante esta descomunal achega enténdese o paradoxal lema, “Tengo lo que di”, lenda heráldica familiar, que preside a antes citada edición, *Valle-Inclán inédito*, en homenaxe a quen Don Ramón escribiu unha das cartas máis entrañables dese epistolario, o seu fillo, Carlos del Valle-Inclán Blanco.

Á marxe da emoción que suscita ler por vez primeira textos absolutamente descoñecidos, versos ignorados, títulos cuxa mención provocaría a incredulidade do máis optimista (*Las mujeres de Sálvora, El Beato Estrellín, El Rey ciego, Caminos y destinos, Auto de Don Juan, El Nigromante, Terremoto, El Soldado de África, El Yerno de Galvez, La muerte bailando, Sevilla...*), estes manuscritos, máis aló do achado, a confirmación ou rectificación das teorías que até aquí barallamos, permiten entrever nos brancos de cada cuartilla e de cada folliña, os silencios e dúbidas do escritor; albiscar ante os centos de tachaduras, rectificacións e reescrituras ao incansable perfeccionista, ao eterno insatisfeito; atisbar ao creador no instante mesmo en que a idea se fai realidade artística... Cada páxina é un achado e todas forman un fascinante quebracabezas que hai que reconstruír peza a peza, tarefa indispensable para proceder de forma paulatina á edición facsimilar dos manuscritos na BIBLIOTECA DA CÁTEDRA VALLE-INCLÁN.

Alcanzar esa fase editorial comporta tarefas tan invisibles como imprescindibles, sucesivas ou realizadas en paralelo ao traballo de publicación e difusión destes materiais orixinais, que no noso caso concretáanse:

1º Acondicionar, de acordo coas normas de uso para a conservación desta clase de materiais -tipo de papel, cartafol, formatos, etc.-, a totalidade dos manuscritos e documentos depositados na USC, foi a primeira medida, que neste caso tomou a dirección da BUSC, que encomendou esa tarefa ao persoal responsable do fondo antigo da nosa Biblioteca Xeral, en cuxa caixa forte se custodian estes materiais. Este proceso prolongouse até finais de 2010 e foi gravado na súa integridade.

2º Contar con financiamento (Proxecto de Investigación FFI2011-24130) foi requisito imprescindible para proceder á nova e completa dixitalización destes documentos, acudindo a medios profesionais, que garantisen a súa fiel reprodución. Así dixitalizouse a totalidade do fondo valleinclaniano que conforma o Legado, con vistas ás edicións facsímiles. Esta tarefa, na que se empregaron 4 meses (marzo-xuño 2012) concluíuse e arroxa un total de 14.618 imaxes (recto e verso). Neste caso respectouse escrupulosamente a ordenación orixinal.

3º Con estes materiais dixitalizados está a procederse desde hai meses á súa catalogación e indexado nunha base de datos relacional, creada *ex profeso*, que considera cada un dos cartafoles que conforman o fondo manuscrito como unha unidade, que despois se desglosa nunha ficha por cada páxina/imaxe dixitalizada, que se visualiza, e define os campos que conteñen a súa descrición, susceptibles de ampliarse e modificarse, así como a súa transcrición seguindo normas específicas para a codificación e transcrición de manuscritos. Desenvolve esta tarefa unha persoa contratada *ex profeso* con cargo a un proxecto de investigación.

En paralelo, procedeuse ao estudo e edición parcial destes materiais e á súa difusión en revistas especializadas e en congresos nacionais e internacionais. Pero debo advertir que afrontar o seu estudo non foi un proceso sinxelo nin lineal, xa que en ocasións vímonos na tesitura de ter que rectificar o xa feito por razóns varias:

inicialmente non dispuxemos do fondo documental en condicións de lectura e transcripción fiables, e houbo que agardar a dispor das condicións idóneas cunha boa dixitalización. Este proceso supuxo unha ralentización do optimista plan de traballo inicial, que se foi desenvolvendo en paralelo. Pero hai outro aspecto que explica os nosos tropezos, refírome ao proceso de aprendizaxe específica de integrantes do GIVIUS, a fin de afrontar coa metodoloxía e recursos adecuados á problemática teórico-práctica do estudo e edición dos manuscritos literarios, que no caso de Valle-Inclán carecía de antecedentes, se exceptuamos a edición do autógrafo de *Mi Bisabuelo* (tamén depositado na USC -xuño de 2013- por vontade do seu propietario, Jorge Devoto Valle-Inclán).

É dicir, a transcripción, estudo e edición dos manuscritos require unha formación específica dos membros do Grupo para abordala con éxito. A tal fin, desenvolvéronse diversas accións orientadas á adquisición dos coñecementos instrumentais e métodos idóneos para a edición destes materiais “inestables”.

Non albergamos dúbidas sobre o interese de publicar os documentos inéditos do arquivo dun autor -calquera autor-, que non deixase preparados expresamente para a imprenta e que, por tanto, estean en distintos graos de elaboración, porque o seu valor documental é incuestionable. Pero tamén sabemos que non se poden tratar como os materiais impresos ou ultimados para a imprenta. É dicir, a preocupación de quen se enfronta con estes documentos estriba en saber os límites que impoñen ao editor para que non se arrogue o papel de autor. Neste sentido, a edición dos manuscritos inéditos -materiais de traballo do escritor- ha de ser escrupulosamente respectuosa con cada signo ortográfico, letra, palabra, frase e parágrafo do autógrafo. É dicir, o editor destes documentos non pode “suplantar” ao autor nas decisións que este non puido ou non quixo tomar, de forma que o editor non debe arrogarse as decisións que só competen ao autor, porque estamos ante documentos que -agás en casos que nos conste- non saberemos nunca que pensaba o escritor facer con eles. De aí a nosa decisión -que responde tamén aos termos do convenio asinado cos Herdeiros Valle-Inclán Alsina- de realizar edicións facsimilares, que poñan ao alcance do lector os borradores ou antetextos autógrafos inéditos, o cal non exclúe compatibilizar esta con outras modalidades de edición, que acheguen ao lector este tesouro, privilexio duns poucos.

Para afrontar con rigor esta inxente tarefa, varios dos compoñentes do Grupo de investigación Valle-Inclán en pos dunha formación específica, establecemos colaboración co ITEM-París, o centro máis cualificado para o estudo dos manuscritos literarios contemporáneos, que edita a revista SIGALES, promove congresos e organiza regularmente seminarios de traballo sobre estes materiais primarios, propiciando un intercambio moi fecundo con algunhas das súas máis destacadas investigadoras. Participamos en dous *Workshop* dedicados ao tratamento dixital dos manuscritos literarios (Universidade de Berna, 2012; e Universidade da Coruña, 2013), organizamos seminarios impartidos por especialistas no tratamento de manuscritos literarios (2009 e 2013) e asistido a congresos onde tivemos ocasión de dar a coñecer ese fondo e expor as nosas achegas (2008, 2009, 2011, 2012 e 2013). Destas intervencións naceron diversas publicacións en revistas especializadas ou en libros colectivos, publicamos estudos que son avances de investigacións de maior calado sobre *Romance de Lobos*, *La Cabeza del Bautista*, *El Beato Estrellín* ou o *Cuaderno de Francia*, cuxa edición facsímil e anotada, acompañado dun amplo estudo preliminar, está nestes momentos no prelo.

En suma, a fascinación e estupor inicial, case paralizante, ante a responsabilidade de afrontar tamaño proxecto editorial, deu paso ao seu paulatino e sopesado estudo, a partir dun coñecemento maior do terreo que pisamos e en aplicación da metodoloxía crítica que cada manuscrito/ borrador/ *dossier* xenético requira. Sen dúbida a tarefa que deparan estes novos materiais para os próximos anos é inxente, pero non é allea ás liñas que o noso Grupo vén desenvolvendo nos últimos case 20 anos con sucesivos proxectos subvencionados. Estamos seguros de que todo este material de primeira man abrirá novas e fecundas vías á investigación valleinclaniana e é un privilexio para a *Cátedra* e o “Grupo Valle-Inclán” da USC poder contribuír a iso. E, se nos honra dispor en primicia destes materiais e nos estimula o traballo que emprendemos, non é menor a responsabilidade que comporta cumprir o compromiso adquirido coa sinatura do citado Convenio: impulsar unha colección de facsímiles que poñan ao alcance de estudosos e lectores, en xeral, este material co rigor que require. Niso estamos.